

GÜLGÜN YAZICI*

Gelibolu-Kahire-İstanbul Üçgeninde Bir Mevlevî Şeyhi ve Oğulları**

A Mawlavi Shaykh and His Sons in the Gelibolu-
Kahire-İstanbul Triangle

Ö Z E T

Beş kuşaktır Gelibolu Mevlevîhanesi'nin şeyhliğini üstlenen bir aileye mensup olan Gelibolu Mevlevîhanesi şeyhi Hüseyin Azmî Dede ile büyük oğlu Kahire Mevlevîhanesi şeyhi Muhammed Bahaeddin Dede ve küçük oğlu Galata Mevlevîhanesi son şeyhi Ahmed Celaleddin Dede, makalemizin konusunu oluşturuyor.

Makalemizde Mevlevî kültürü içinde yoğrulmuş olan bir ailenin üç mensubunun Gelibolu, Kahire, Galata Mevlevîhaneleri ve dolayısıyla Türk şiiri, Türk musikisi ve Türk kültürüne yaptıkları katkılar hem kendi eserlerinden hem de arşiv belgelerinden hareketle aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELE R

Hüseyin Azmî Dede, Ahmed Bahaeddin Dede, Ahmed Celaleddin Dede, Gelibolu Mevlevîhanesi, Mısır/Kahire Mevlevîhanesi, Galata Mevlevîhânesi.

A B S T R A C T

This paper's subject is Gallipoli Mawlavi lodge's shaykh Husayn Azmi Dede; his oldest son Muhammad Baha al-Din Dede, who was the Cairo Mawlavi lodge's shaykh; and his youngest son Ahmad Jalal al-Din Dede, the last shaykh of the Galata Mawlavi lodge.

In our presentation, which is based upon their works and archival documents, we will be offering information about these three members of the same family who happened to be the Mawlavīs and servants of the Turkish poetry, music, and culture with their works.

KEYWORDS

Husayn Azmi Dede, Ahmad Baha al-Din Dede, Ahmad Jalal al-Din Dede, Gallipoli Mawlavi Lodge, Egypt/Cairo Mawlavi Lodge, Galata Mawlavi Lodge.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan Arap yarımadasına kadar uzanan geniş coğrafyasında her biri bir noktada Mevlevîliğün üç önemli temsilcisi,

Şeyhi buldukları Mevlevîhanelerde yaptıkları hizmetlerle Mevlevîliğe, dolayısıyla Türk şiiri, Türk musikisi, Türk sanatı ve Türk kültürüne çok önemli katkılarda bulunmuş bir ailenin üç üyesi,

Hizmetleri sadece Mevlevîhaneleriyle sınırlı kalmayıp buldukları şehirlerin siyasi, sosyal, kültürel ve sanatsal hayatına da hareketlilik katan üç Gelibolulu Mevlevî...

* Yard. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale. (gulgunyazici@hotmail.com)

** Bu makale, 13-15 Aralık 2007'de Selçuk Üniversitesi, Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından Konya'da düzenlenen DÜNYADA MEVLÂNÂ İZLERİ SEMPOZYUMU'nda sunulan tebliğden geliştirilerek hazırlanmıştır.

Gelibolu Mevlevîhanesi şeyhi Hüseyin Azmî Dede ile büyük oğlu Kahire Mevlevîhanesi şeyhi Mehmed Bahaeddin Dede ve küçük oğlu Galata Mevlevîhanesi son şeyhi Ahmed Celaledin Dede, makalemizin konusunu oluşturuyor.

Gelibolu ve Kahire Mevlevîhaneleri Şeyhi Hüseyin Azmî Dede (d. 1231/1815- ö. 1311/1892)

Kendisi hakkında en ayrıntılı ve sağlıklı bilgileri oğlu Ahmed Celaledin Dede tarafından kaleme alınmış manzum ve mensur 2 ayrı tercüme-i hâlinde bulduğumuz¹ Hüseyin Azmî Dede, 1231/1815'te Gelibolu'da doğmuş, babası Ali İzzet Dede'nin vefatı üzerine 1240/1824 tarihinde 9 yaşında iken Gelibolu Mevlevîhanesi şeyhliğine tayin edilerek 41 sene bu makamda kalmıştır.

Beş kuşaktır Gelibolu Mevlevîhanesi'nin şeyhliğini üstlenen bir aileye mensup olan Hüseyin Azmî Dede'nin, 1281/1865'te kardeşi Hüsameddin Dede ile yaşadığı bir anlaşmazlık sonucu yerine büyük oğlu Ali Efendi'yi vekil bırakarak Gelibolu'dan ayrılıp Mısır'a gidişi ve daha sonra 1287/1870 yılında Kahire Mevlevîhanesi şeyhliğine atanması ile ailenin yolu Kahire'ye düşer.

Ahmed Celaledin Dede, babasının vefatı üzerine yazdığı manzum tercüme-i hâlinde onun Gelibolu'dan ayrılışını şöyle anlatır:

Böyle eyler iken zamân mürûr
Ba'zı ahvâl hayf etdi zuhûr

Bir sebep tâ ki oldu rûy-nümâ
Dâder-i kihteriyle beynehumâ

İstemem mâ-cerâyı şerh etmek
Râh-ı hüzn ü küdürete gitmek

Etdi sevk-i kaderle 'azm-i sefer
Aradı kendine yegâne makar

¹ Manzum hal tercümesi, Ahmed Celaledin'in Milli Ktp., FB. 424 numarada kayıtlı *Şiir Defteri* isimli eserinin 173-179. sayfaları arasındadır. Bu iki hal tercümesi Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanmıştır. Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C.II, İstanbul 1945, s. 640-644.

Mâ-melek cümle varın etdi fedâ
Vatan-ı zâhirîden oldu cüdâ

İnkisâr-ı derûn ile çıkdı
Çeşm-i Hak-bîni hûn ile çıkdı

Bu idi zâhiren sebep ammâ
Vardı esbâb u hikmet-i uhrâ (Şiir Defteri: 175-176)

Ahmed Celaledin Dede, babasının kardeşiyle arasında geçen ve Mısır'dan ayrılmasına sebep olan hadise hakkında bilgi vermiyor, üzücü bir hadise olduğunu ve Hüseyin Azmî Dede'nin büyük bir gönül kırıklığı ile Gelibolu'dan ayrıldığını belirtmekle yetiniyor;; ancak bu hadiseden yaklaşık on yıl önce devletin üst makamlarına intikal eden olaylardan anlıyoruz ki Hüsameddin Dede, pek çok uygunsuz iş içinde olup Gelibolu'daki bütün idareci ve memurları da bu uygunsuz işlerine ortak olmaya zorlamaktadır. Çıkardığı karışıklıklardan dolayı meclisten men edilen ve yazışmalarda kendisinden "fesad kaynağı" olarak bahsedilen Hüsameddin Dede'nin bu karanlık işleri² Azmî Dede'ye de zarar vermiş olmalıdır;; çünkü bütün yazışmalarda kendisinden "Gelibolu Mevlevî şeyhinin biraderi"³ olarak bahsedilmektedir ki çevresinde "şâyân-ı hürmet ve ri'âyet ve vikâye-i nâmûs-ı şeyhâneleri farîza-i dikkat"⁴ olarak tanınan Azmî Dede'nin bu durumdan rahatsız olmaması düşünülemez.

Şiirde Gelibolu'dan ayrılışın görünürdeki sebebinin küçük kardeşle anlaşmazlık olduğu, ancak bunun altında başka bir hikmet bulunduğu, kaderin Hüseyin Azmî için 24 sene şeyhlik makamında bulunacağı Kahire Mevlevîhanesi'ni hazırladığı ifade edilir.

Azmî Dede'nin birinde 41, diğesinde 24 sene şeyhlik makamında kaldığı bu iki Mevlevîhaneye büyük hizmetleri geçmiştir, Ahmed Celaledin, söz konusu şiirinde her ikisinin de birer zaviye iken Azmî Dede'nin şeyhliği zamanında çile matbahının açılmasıyla âsitâneye dönüşüğünü ve bütün dergâhlara üstün olduklarını söyler:

² BOA, A.MKT.UM, 118/29 (8 Ra 1269).

³ BOA, HR.MKT, 31/54 (25 R. 1266) ; A.MKT.UM, 118/29 (8 Ra 1269); A.MKT.NZD, 120/60 (16 Safer 1271).

⁴ BOA, C.DH, 115/5731 (29 Z. 1263).

İkiyüz kırk içinde şeyh oldu
 Sîne-i pâki nûr ile doldu
 Matbah-ı pîri de edince güşâd
 Şâdmân oldu ehl-i istirşâd
 Şimdi de âsitânedir hâlâ
 Müncelîdir bu tekyede Mevlâ (Şiir Defteri:173-174)

...

Pîrimiñ sâye-i celâlinde
 Sene seksen yedi hulâlinde
 Mısr'a şeyh oldu ol 'azîz-i vakûr
 Mevlevî-hâne oldu matla'-ı nûr
 Yirmi dört yıl dahi bu dergâhı
 Hıdmet ü himmetiyle ol râhî
 Cilvegâh etdi feyz-i Mevlâ'ya
 Çıkdı gül-bangı 'arş-ı a'lâya
 Matbah-ı çilleyi güşâde edip
 Âlini kendine visâde edip
 Oldu fakr⁵ ehliniñ salâ-hânı
 Fukarâ da anıñ senâ-hânı
 Eser-i himmetiyle zâviyeteyn
 Oldu bir âsitâne-i pür-zeyn
 Fukarâ âşiyânıdır hâlâ
 Bu iki âsitâne-i vâlâ
 Cümle dergehlere tefevvuk eder
 Ne kadar vasf olunsa medhe değer
 İki dergâhı âsitâne yapıp
 Bu ne tevfidir külâhı kapıp (Şiir Defteri: 178-179)

Aynı bilgiyi hazırladığı mensur biyografide de şöyle verir:

“Gelibolu ve Mısır Mevlevîhaneleri mukaddemâ zâviye iken zaman-ı meşîhatinde âsitaneyeye tahvile muvaffak olup el-yevm her ikisi âsitâne-i mu'allâ ve birer âşiyâne-i fukarâdır.” (Ergun 1945: II, 641)

⁵ Bu kelime metinde “fukarâ” şeklindedir, ancak vezin ve anlam gereği “fakr” olmalıdır.

Ancak biliyoruz ki Gelibolu Mevlevîhanesi kurulduğu andan itibaren âsitâne olan ve ilk şeyhi Ağazâde Mehmed Dede zamanından beri pek çok derviş yetiştiren bir dergâhtır. Kahire Mevlevîhanesi de Mevlevîler için son derece büyük önem taşıyan, Hicaz'a gidip gelirken uğrak yerlerinden biri olan ve dolayısıyla bu yolculuk esnasında vefat eden pek çok Mevlevînin defnedildiği, 17. yüzyıldan itibaren âsitâne olduğu varsayılan bir tekke dir (Küçük 2003: 222, 224; Tanrıkorur 2004: 586).

Ahmed Celeleddin'in bu sözlerini belki söz konusu Mevlevîhanelerin Azmî Dede zamanında faaliyetlerinin arttığı şeklinde yorumlayabiliriz. Nitekim gerçekten de Ahmed Celeleddin Dede'nin şiirlerinden ve arşiv belgelerinden anladığımıza göre Azmî Dede'nin şeyhliği zamanında Gelibolu Mevlevîhanesi kültür ve sanat açısından tarihinin en hareketli dönemini yaşamıştır. Bu dönemde İsmail Dede Efendi ile Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve vezirler, Gelibolu'ya iki defa gelerek tekke de misafir olmuşlar, Mevlevî ayini icrasında bulunmuşlar ve Azmî Dede'ye birçok iltifatlar etmişlerdir (Ergun 1945: II, 640-641; Ergun 1943: II, 497):

Geldi Mahmûd Hân ziyâretine
Kâ'il oldu anın kerâmetine

Necl-i pâki cenâb-ı Şâh Mecîd
O da geldi edip nigâh-ı medîd

Verdi ol pâdişâh ez-ser-i nev
İşbu dergâha bir yeni pertev

İkişer kere geldi her birisi
Verdiler belki biñ güher birisi

...

Müstenîr olmak üzre ser tâ-pâ
Dâ'ir ü zâ'ir oldular vüzerâ (Şiir Defteri: 175)

Bu iltifatların bir neticesi olarak Mevlevîhane, ilki 1256/1840 tarihinde ikincisi bundan on yıl sonra olmak üzere iki kez Sultan Abdülmecid tarafından genişletilerek tamir edilmiştir.⁶ Bu tamir çalışmalarının

⁶ BOA, A.MKT, MHM, 20-8; VGMA, D.725, s.493-494, sıra 492.

kitabeleri doğu taç kapısı ile batıdaki taç kapının ön cephesine konmuştur, kitabelerde yer alan manzumeleri ise Hüseyin Azmî Dede yazmıştır.⁷

Yine Azmî Dede'nin şeyhliği döneminde 1260/1844 tarihinde Edirne'ye sılaya giden Kahire Mevlevîhanesi şeyhi Mustafa Nakşî Dede, bu seyahati esnasında Gelibolu'ya da uğrayarak bir süre Gelibolu Mevlevîhanesi'nde kalmış ve kısa bir zaman önce Mısır'da bestelediği, ilk olarak Kahire Mevlevîhanesi'nde okunan Şedaraban Mevlevî Ayinini ikinci kez bu dergâhta dervişlere meşk etmiştir. Bu Mevlevî ayininin Kahire, Gelibolu ve İstanbul'da yayılmak suretiyle Türk musikisine kazandırılması, Hüseyin Azmî Dede ile oğlu Ahmed Celaleddin Dede sayesinde olmuştur (Ergun 1943: II, 426-427).

Şair ve musikişinas olan Azmî Dede, musiki tarihimizin en büyük üstadı ve bestekârı kabul edilen İsmail Dede Efendi'nin talebesi olup hemen her yıl İstanbul'a geldikçe ondan na't, miraciye ve ayinler meşk etmiştir (Ergun 1943: II, 439). Devrinin en güzel na't ve ayin okuyanlarından biri olduğu gibi ney de üflemiştir (Ergun 1943: II, 439, 497).

Gelibolu, İstanbul ve Kahire'de Mevlevî musikisinin bir silsile dâhilinde günümüze ulaşmasında katkısını inkâr edemeyeceğimiz Hüseyin Azmî Dede, bu şehirlerde pek çok kimseye ayin meşk ederek na't ve ayin konusunda birçok talebe yetiştirmiş, Mevlevî ayinlerinin bu şehirlerde yayılmasını sağlamıştır.

Azmî Dede'nin Kahire Mevlevîhanesi günlerini çok ayrıntılı olarak bilemiyoruz. Maalesef gerek Mevlânâ Müzesi gerek Osmanlı Arşivleri'nde yaptığımız araştırmalarda Kahire Mevlevîhanesi ile ilgili belgelere ulaşamadık, muhtemelen henüz tasnif edilmemiş fonlar arasında bulunan bu belgeler açığa çıktığında Kahire Mevlevîhanesi'nin tarihi daha da aydınlanacaktır. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki, Mısır'da eski Mısır hıdivi İsmail Paşa, Azmî Dede'yi büyük bir hürmetle karşılamış, yanındakilerle birlikte Hicaz'a ulaşmasına yardımcı olmuş, dönüşte de Mısır'a davet emiştir. Bu davet üzerine Hac dönüşünde yeniden Mısır'a uğramış, İsmail Paşa'nın kendisine ikramlarda bulunup maaş bağ-

⁷ BOA, İ.DH, 20/961 (9 Receb 1256 tarihli belge), Bu kitabeler halen yerindedir.

laması üzerine altı yıl kadar burada misafir olarak kalmış olan Azmî Dede'nin Mevlevîhane'ye şeyh tayin olunduktan sonra da İsmail Paşa'yla irtibatı devam etmiş ve onun himayesinde Mevlevîhane'deki faaliyetlerini sürdürmüş olmalıdır:

Mısra da'vet olundu ba'de'l-hac
 Daha hürmet olundu ba'de'l-hac
 Bildi kadrin Hıdîv İsmâ'îl
 Şân-ı vâlâsın eyledi tebcîl
 Oña gösterdi pek ziyâde vefâ
 Bağladı bir ma'âş-ı müstevfâ (Şiir Defteri: 176)

Ne kadar himaye görülmüş olursa olsun yine de Kahire, bir gurbet diyarıdır; Kahire hayatı, vatandan, dostlardan uzakta, kimsesiz, yalnız yaşanmıştır. Babasının yaşadığı gurbet duygusunu Ahmed Celaledin şöyle ifade eder:

Altı yıl kaldı anda Yûsufvâr
 Çeh-i gurbetde bî-kes ü bî-yâr (Şiir Defteri: 177)

Gurbetin bütün zorluklarına rağmen Kahire, Azmî Dede için verimli geçmiştir diyebiliriz, çünkü aynı zamanda âlim bir zat olan Azmî Dede'nin değişik konulardaki 16 adet risalesini de Kahire'de ömrünün son yıllarında, ölümünden birkaç sene önce inzivaya çekilerek yazdığını biliyoruz⁸:

Çend sâl evvel irtihâlinden
 Terk-i ülfet göründü hâlinden
 'Uzleti ihtiyâra etdi şitâb
 Hem-demi Mesnevî enîsi kitâb
 Hazz alanlar cihân-ı vahdetden
 Çekilirler bu bezm-i kesretten
 Hâme-i mu'ciz-i belâgat ile
 Kilk-i feyyâz ile talâkat ile

⁸ Risalelerin adı için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, Bizim Büro Yay., Ankara 2000, s. 134-135; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. II, İstanbul 1945, s.643; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 240-241.

Eyledi hak budur latîf ü zarîf
Pür ma'ânî risâleler te'lîf

Müşkilât-ı mesâ'ili açdı
Safha-i kâ'inâta dür saçdı (Şiir Defteri: 179)

Hüseyin Azmî Dede, 1311/1892'de hava değişikliği için önce Rodos'a, ardından kızı ve damadının daveti üzerine Beyrut'a gitmiş, orada yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak Beyrut'ta vefat etmiştir (Ergun 1943: II, 497; Bursalı Mehmed Tahir 2000: I, 134-135; Tuman 2001: II, 666; Erdemir 1999: 70-72).

Sevk-i pîrî ile o cism-i latîf
Düşdü sad hayf pek ziyâde nahîf

Etmek üzre hevâsını tebdîl
Hâkini hem de mâsını tebdîl

Gelmek üzre yine serîfesine
Gitdi bir gün Rodos cezîresine

Kârger olmadı hevâ vü hebîb
Çâre-sâz olmadı devâ vü tabîb

Terk-i dünyâ-yı kîl ü kâl etdi
Rahmet-i Hakk'a intikâl etdi (Şiir Defteri: 181)

Ölümüne Ahmed Celaledin şu beyitlerle tarih düşmüştür:

Çıkdı bir hâtif etdi böyle nidâ
"Eyledi Şeyh 'Azmi 'azm-i bekâ" (1311)

'Azm-i bezm-i visâl edip gitdi
Üç yüz on birde irtihâl etdi

Hüseyin Azmî Dede'nin kendisi gibi, yetiştirdiği üç oğlu da Mevlevîlik ve Mevlevîhaneler tarihi açısından çok önemli roller üstlenmişlerdir. Büyük oğlu Ali Şemseddin Efendi, 1281/1865 – 1287/1870 arasında yani babasının Mısır'a gitmesiyle Kahire Mevlevîhanesi şeyhliğine atanması arasındaki 6 yıl boyunca vekâleten Gelibolu Mevlevîhanesi'nin şeyhliğini yürütmüştür. Ortanca oğlu Mehmed Bahaeddin Dede, babasından sonra Kahire Mevlevîhanesi şeyhliğini, küçük oğlu Ahmed Celaledin Dede ise Galata Mevlevîhanesi şeyhliğini üstlenmişlerdir.

Kahire Mevlevîhanesi Şeyhi Mehmed Bahaeddin Dede

Ahmed Celaleddin'in verdiği bilgiye göre Hüseyin Azmî Dede'nin vefatından sonra yerine büyük oğlu Mehmed Bahaeddin Dede geçmiştir⁹. Hüseyin Vassaf, bu ismi Muhammed Şemseddin¹⁰ olarak verir, ancak Ahmed Celaleddin'in ağabeyi hakkında verdiği bilgi daha muteber olsa gerektir.

Kendisi hakkında maalesef hiçbir bilgiye sahip olmadığımız Mehmed Bahaeddin'in şeyhlik dönemi Mısır'daki siyasi şartlar dolayısıyla muhtemelen daha da zor geçmiştir. Çünkü 1881'den beri fiilen İngiliz işgali altında olan Mısır'da 1914'ten itibaren Osmanlı hâkimiyeti sona erer. Bu siyasi gelişmeler doğrultusunda 1903 yılında Mevlevîhane Divanü'l-evkaf'a bağlanır ve şeyh tayini ile tekkenin vakıfları buradan yönetilir, 1916 yılında da Mısır hükümeti Mevlevîlerin faaliyetine engel olmak istediği için sıkıntılı günler yaşanır (Tanrıkorur 2004: 587). 1925'ten sonra ise Mevlevîhane, Türkiye'de tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Halep'te oluşturulan Çelebilik makamından yönetilir.

Mehmed Bahaeddin hangi tarihe kadar şeyhlik makamında kalmıştır, ne zaman vefat etmiştir, kesin olarak bilemiyoruz, ancak, Hüseyin Vassaf, isminde yanlışlık yapmakla birlikte Mehmed Bahaeddin Efendi'nin Harb-i Umumi'de irtihal ettiğini yerine oğlu Mustafa Dede Efendi'nin şeyh olduğunu yazar (Vassaf 2006: V, 271). Gerçekten de Mehmed Bahaeddin Efendi'nin Şeyh Mustafa adında bir oğlu vardır.¹¹ Süheyl Ünver ise Mevlevîhanelerin son şeyhlerini tespitte çalıştığı makalesinde Mısır Mevlevîhanesi son şeyhi olarak Musa Bahaeddin ismini verdikten başka, şeyh efendiyi 1951 yılında Kahire'de gördüğünü, kendisinden mevlévîhanenin kapandığını, odalarının işgal edilip evkafına el konulduğunu öğrendiğini aktarır (Ünver 1964: 30, 36).

⁹ "Peder-i azîzimiñ âlem-i cemâle intikâliyle inhilâl eden meşîhat büyük birâderim Mehmed Bahâeddin Efendi uhdesine tevdî olundu." (Galitekin 1993: 80)

¹⁰ Muhtemelen Hüseyin Vassaf, Azmi Dede'nin büyük oğlu Ali Şemseddin'in adı ile karıştırmıştır. (Hüseyin Vassaf 2006: V, 271)

¹¹ Hüseyin Azmi Dede'nin büyük oğlu Ali Şemseddin Dede'nin soyundan gelen Ali Bayramoğlu, Muhammed Bahaeddin Dede'nin Fatma, Nazime, İbrahim ve Mustafa adında 4 çocuğu olduğunu doğrulamış, Mustafa'nın da üç oğlu bulunduğunu, ancak bunların isimlerinin bilinmediğini belirtmiştir.

Bütün bu bilgiler ışığında Kahire Mevlevîhanesi'nde Mehmed Bahaeddin'den sonra oğlu Mustafa Dede Efendi ve ondan sonra da muhtemelen Mustafa Dede'nin oğlu Musa Bahaeddin şeyh olmuştur diyebiliriz.

Barihüda Tanrıkorur da 1932'ye kadar Mevlevîhanenin faal olduğunu, 1946'da huzurevi hâline getirildiğinde burada kalan birkaç dervişin de Evkaf Bakanlığının 1954'de tekkeye el koyması üzerine ayrıldıklarını söyler (Tanrıkorur 2004: 587).

1922-1933 yılları arasında Mısır melikinın davetiyle Kahire'de bulunan Hattat Aziz Efendi'nin Mevlevîhane'ye geldiği yıl "yâ hazret-i Mevlânâ" levhası hazırlaması, ayrıca sanat çalışmaları dışındaki vaktini Mevlevîhane'de irşad faaliyetlerine ayırması (Serin 1991: 336-37), 1932 yılında Kahire'de düzenlenen "Arap Müziği Kongresi"nde Mevlevî müziğine de yer verilmesi (Tanrıkorur 2004: 587), Mevlevîhane'nin o tarihlerde hâlâ önemli bir kültür ve sanat merkezi olduğunun göstergesidir. Bu da Hüseyin Azmî Dede ve oğullarının eser-i himmetleri olsa gerektir.

Galata ve Üsküdar Mevlevîhanesi Şeyhi Ahmed Celeleddin Dede (d.1270/1853 – ö. 1946)

Hüseyin Azmî Dede'nin küçük oğlu Ahmed Celeleddin Dede, 1270/1853'de Gelibolu'da doğmuş, babasının Mısır Mevlevîhanesi şeyhliğine tayin olmasıyla 17 yaşında iken babasıyla Mısır'a gitmiştir (Vassaf 2006: V, 271; Tuman 2001: I, 152; Ergun, 1943: II, 664-666; Uzluk 1989:297-300; Erdemir 1999: 106-109). Kendisiyle ilgili bilgilerimiz bizzat kendisinin kaleme aldığı ve Sadettin Nüzhet Ergun ile İbnülemin Mahmut Kemal'e gönderdiği iki ayrı tercüme-i hâline dayanır.¹² Hayatı hakkında değerli bilgiler içeren bir diğer önemli kaynak da tespit edebildi-

¹² Ahmed Celeleddin tarafından yazılıp İbnü'lemin Mahmut Kemal İnal'a mektup olarak gönderilen hal tercümesinin büyük bir kısmı *Son Asır Türk Şairleri*'nde, ayrıca tamamı Ahmed Nezih Galitekin tarafından yayınlanmıştır. Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (haz. Müjgan Cunbur), C.I, AKMB Yay., Ankara 1999, s. 328-329; Ahmet Nezih Galitekin, "Şeyh Ahmed Celeleddin Baykara Dede Efendi (1853-1946)", *Yedi İklim*, C. 5, S. 41 (Ağustos 1993), s. 80; Sadettin Nüzhet Ergun'a gönderdiği yazı ise *Türk Şairleri*'nin ilgili maddesinde alıntılar halinde yayımlanmıştır. Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. I, İstanbul 1945, s. 273-276.

ğimiz tek nüshası Milli Kütüphane’de “Şiir Defteri” adıyla kayıtlı olan divançesidir¹³.

Ahmed Celaleddin, Mısır’da bir yandan Ezher’e devam ederken bir yandan da özel hocalardan dersler görmüş; Abdülgaffar, Şeyh Muhammed, Ebu Raşid gibi Mısırlı âlimlerden Arapça, Manastırlı Naili’den Farsça, İsmail Dede Efendi’nin öğrencisi olan babasından musikî, Mustafa Nakşî Dede’nin öğrencisi Mehmed Subhi Bey’den ney meşk etmiş, alafranga nota ile Hamparsum notasını öğrenmiştir. 1290/1873 senesinde Kahire Mevlevîhanesi’nde soyunduğu çilesini tamamladıktan sonra uzun müddet kudümzen başı ve neyzen başılık görevini yürütmüştür.

24 senesini Kahire’de geçiren Ahmed Celaleddin Dede’nin, *Divançe*’sinde yer alan muhtelif şiirlerinden Kahire’deki hayatından çok memnun olmadığını anlıyoruz. Kahire’ye gittikten 2 yıl sonra 1289’da yazdığı gazelinde burada cahillerin kınaması, düşmanların ayıplaması gibi pek çok sıkıntıya dûçar olduğunu ifade ederken:

Ey çerh-i denî sen ki beni zâr eder olduñ
Aşka düşürüp derde giriftâr eder olduñ
Levm-i cühelâ seng-i cefâ ta’ne-i a’dâ
Biñ dürlü sitemle dilim âzâr eder olduñ (Şiir Defteri: 80)

bir başka şiirinde gurbette dert ve keder esiri olarak yaşadığını, feleğin Mısır’ı kendisine mesken etmesine rağmen yeri Bağdat da olsa nazarında eşit olduğunu söyler:

Garîb ü derbeder ü hem esîr-i derd ü keder
Eğerçi kâfir isem merhamet et âzâd et
Diyâr-ı Mısır’ı baña mesken etdiñ ammâ kim
Müsâvi oldu yanımda gerekse Bağdâd et
Demem saña ki bana dâd edip mürüvvet kıl
Alışdı mihnete gönlüm ne gam ki bî-dâd et (Şiir Defteri: 45)

Hatta bir diğer şiirinde gurbet ile çok fazla ülfet etmesi neticesinde vatanın ne olduğunu bile unuttuğunu dile getirir:

O rûtbe gurbet ile ülfet eyledim kim ben
Garîb-i hâne be-dûşam vatan nedir bilmem (Şiir Defteri: 88)

¹³ Milli Ktp., FB. 424. Bu divançe tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

Râsîh'in meşhur "üstüne" redifli gazelini tahmis eden Ahmed Celaleddin, bu tahmisin 4. bendinde de vatandan ayrılıp gurbette türlü dertlere düşmesini şöyle anlatır:

Vuslat eyyâmı olup âhir mübeddel firkate
 Cevr-i devr ile düşüp envâ'-ı derd ü mihnete
 Dârdan dûr olarak mecbûr olduk hicrete
 Yârdan mehcûr olup düşdük diyâr-ı gurbete
 Dehr gösterdi bize hicrân hicrân üstüne (Şiir Defteri: 125)

İstanbul'a gittikten sonra Kahire gurbetinden bahseden bir manzume de yazan Ahmed Celaleddin Dede, Kahire'de çektiği sıkıntıları, bunlara babasının hatırı için sabrettiğini ve ahde vefa göstererek babasının rızasını kazandığını, şimdi ise bu sıkıntılardan kurtulduğunu, İstanbul'da pek çok safalar bulduğunu anlatır:

Kalb-i meksûr ile mehcûr-ı vatan
 Yârdan dûr u cüdâ çokdur çok
 Hâl-i gurbetde garâbet çokdur
 Zehr-i gam kand-i şifâ çokdur çok
 Genc iken ben de vatandan çıkdım
 Çekdiğim renc ü 'anâ çokdur çok
 Feleğin kahrı atıp Kahire'ye
 Etdiği kahr u ezâ çokdur çok
 Nîl-i gam içre düşen gird-âba
 Gark-ı emvâc-ı belâ çokdur çok
 Zînet ü zîver [ü] esbâb-ı refâh
 Orada gerçi gınâ çokdur çok
 N'edeyim öyle gınâyı zîrâ
 Hem ü gam 'illet ü dâ çokdur çok
 Hele kurtuldum o dâr-ı gamdan
 Der-sa'âdetde safâ çokdur çok
 Hâtıryüçün pederin sabr etdim
 Hıdmet-i sa'yım aña çokdur çok
 Reh-i tahsîl-i rızâda benim¹⁴
 Etdiğim 'ahde vefâ çokdur çok

¹⁴ Bu mısra, metinde "Reh-i tahsîl-i rızâda yâ benim" şeklinde yazılmıştır.

Sâye-i pîrde hamdû li'llâh
 Bulduğum feyz ü safâ çokdur çok
 Cümlesi şîve-i takdîr-i Celâl
 Cilve-i hükm-i kazâ çokdur çok (Şiir Defteri: 76-77)

Azmî Dede'nin yaşlılığı dolayısıyla Kahire'de dergâhın bütün işle-
 rini üstlenen Ahmed Celeleddin, şiirinde de bahsettiği üzere bütün sı-
 kıntılara babasının hatırı için katlanmıştır. Bir anlamda şeyh, Azmî Dede
 görünmekle birlikte fiilî olarak Kahire Mevlevîhanesi'nin şeyhliğini
 uzun yıllar Ahmed Celeleddin yürütmüştür. Babasının vefatı, ağabeyi
 Mehmed Bahaeddin'in yerine tayini ile ve kendi ifadesine göre uzun
 süreli çalışmasının sonucunda ortaya çıkan şiddetli dinlenme ihtiyacı
 üzerine İstanbul'a giderek Üsküdar'da aldığı evde münzevî bir hayat
 yaşamaya başlar.¹⁵ Her ne kadar babasının ölümü üzerine yazdığı tarih
 manzumesinin başlığında hastalık haberini İstanbul'da aldığını, hemen
 hareket ettiğini, İzmir'de ise ölüm haberinin ulaştığını söylese de daimi
 olarak İstanbul'a yerleşmesi babasının ölümünden sonradır:

*"Peder-i büzürgvârım el-merhûm el-hâc eş-şeyh es-seyyid Hüseyin Azmî Dede
 Efendi kaddesa'llâhu sırrehu'l-azîz hazretlerinin Beyrut'da ziyâdece rahatsız bu-
 lunduklarına dâ'ir orada o zaman mektubcu bulunan eniştem Abdullah Necib
 Bey'den aldığım bir mektub üzerine derhal İstanbul'dan hareketle İzmir'e muvâsala-
 tında merhûm-ı müşârün ileyhin haber-i küdürret-eser-i irtihâlini müş'ir telgraf
 almış olduğumdan o gece bi'l-bedâhe söyledğim târihtir."* (Şiir Defteri: 169)

Yoksa tıpkı ailesinin diğer fertleri gibi Ahmed Celeleddin de İstan-
 bul ve Galata Mevlevîhanesî'yle daima irtibat içinde olmuş, değişik
 vesilelerle burayı ziyaret etmiştir. Nitekim cediti Kara Mustafa Dede,
 Galata Mevlevîhanesi ser-tabhahı iken Gelibolu Mevlevîhanesi şeyhli-
 ğine tayin olunmuş, dedesi Ali İzzet Efendi, çocukluğundan istifade
 ederek şeyhliğine el konulmak istenmesi üzerine annesiyle birlikte Ga-
 lata Mevlevîhanesi'nde misafir olarak devrin sadrazamı vasıtasıyla
 meşihatnamesini almış ve o dönemde Galata Mevlevîhanesi şeyhi olan
 Şeyh Galip'ten sema çıkarmıştır (Ergun 1945: I, 273). Yine babası Hüse-

¹⁵ "Müddet-i medîde vukû bulan sa'y-ı dâimî neticesinde istirâhate hâsıl olan ihtiyâc-
 ı şedîd üzerine İstanbul'a nakl-i mekân ile Üsküdar'da tedârikine muvaffak oldu-
 ğum hânede mekân ve alâik ve avâyıktan dâmen-çîn ve uzlet-güzîn olarak ..."
 (Galitekin 1993: 80).

yin Azmî Dede, sık sık İstanbul'a gelerek İsmail Dede Efendi'den musiki dersleri almıştır.

Ahmed Celeleddin, Üsküdar'daki evinde münzevi bir hayat sürdürmekte iken yazdığı bir gazelinde o günlerdeki ruh hâlini şöyle anlatır:

Kâf-ı istiğnâda Ankâ-meşrebem yok minnetim
Ger kesân-ı dehrden kılmam taleb ben nânımı
Künc-i 'uzlet genc-i 'izzetdir bana pür zîb ü zeyn
Kasr-ı şâhîye değişmem şeyndir bu şânımı
Bende-i hünkâr-ı ekber olduğum devlet yeter
Mevlevîyem nüh felek seyr eylesin devrânımı
Hamdü li'llâh sâyesinde 'ârif-i vaktem Celâl
Cümle tasdik eyler ihvân-ı tarîk 'irfânımı

(Şiir Defteri: 105-106)

İşte tam bu sırada, tam da Ahmed Celeleddin'in şiirinde söylediği gibi bütün ihvân-ı tarîk onun irfanını tasdik eyler ve 1326/1908'de vekâleten 1327/1909'da asaleten olmak üzere Üsküdar Mevlevîhanesi şeyhliği ile mesnevihanlığına tayin olunur. Bir yıl sonra bu göreve ilaveten Galata Mevlevîhanesi şeyhliği ve mesnevihanlığına getirilir¹⁶, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar da bu görevinde kalır.

Soyadı kanunundan sonra Baykara soyadını alan Ahmed Celeleddin Dede, 1946'da 93 yaşında iken vefat etmiş ve Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'na, Miskinler Tekkesi arkasına defn edilmiştir (Tuman 2001: 52; Galitekin 1993: 80). Rüşdi Üstek ve Tahirü'l-Mevlevî, ölümüne birer tarih manzumesi yazmışlardır:

Geldi bir târîh dil-i gam-dîdeye Rüşdî dedi
"Dâmenin çekdi cihândan Şeyh Celâl-i Mevlevî" /Rumi
1362 (Üstek 1963: VI, 3420).

Mevlevî usul ve adabını en iyi şekilde bilip uygulayan Mevlevîler arasında zikr edilen Ahmed Celeleddin Dede, yaşadığı dönemin kâdem ve irfan itibarıyla en büyük Mevlevîsi olarak değerlendirilir. Ahmed

¹⁶ Ahmed Celeleddin Dede, Galata Mevlevîhanesi şeyhliğine de önce vekâleten getirilmiş, Ataullah Dede'nin ölümü üzerine aynı yıl asaleten atanmıştır. (Ünver 1994: XIV/219)

Remzi Dede, Feridun Nafiz Uzluk'a yazdığı mektuplarda kendisinden Şeyh Ahmed-i Kebir hazretleri" diye bahsederken Tahirü'l-Mevlevî de

"...mevcut Mevlevîlerin demeyim,m Mevlânâ'yı sevenlerin kıdem ve irfan itibarıyla en büyüğü bulunan Galata Mevlevîhanesi'nin son şeyhi Ahmed Celaleddin Efendi..."

sözleriyle ölümünü haber vererek yazdığı tarih manzumesini ekler. Bu manzumenin ilk 2 mısraında onu "şeyh-i şüyûh-ı asr" ve "fazl u kemâlde ittifak edilmiş" bir şeyh olarak niteler:¹⁷

"Şeyh-i şüyûh-ı 'asr iken gitdi makâm-ı vuslata
Fazl u kemâli müttefak Şeyh-i Celâl-i Mevlevî

Geldi ricâl-i erba'în yazmağa irtihâlini
Reh-ber-i şâh-râh-ı Hak Şeyh-i Celâl-i Mevlevî"

Şair ve musikişinas olan Ahmed Celaleddin Dede, beste yapmama- makla birlikte pek çok eser meşk ederek bir yandan bu eserlerin unutulup gitmesini önlemiş, bir yandan da hem Kahire'de hem İstanbul'da çok sayıda musikişinas yetiştirmiştir. Özellikle çârgâh ve şedaraban ayınlerinin unutulmamasında hizmeti büyüktür.

O, Mevlevîlik kültürünün son halkalarından biri olmasının yanı sıra bu kültürü günümüze aktaran en önemli kaynaklardan da biridir. 19. yüzyıl Mevlevîlik tarihine dair pek çok bilgimiz, onun şiirleri, mektupları ve şifahen aktardığı hatıralarına dayanır. Bilhassa şiirlerini topladığı Divançesi¹⁸, hem Ahmed Celaleddin Dede'nin kendi hayatı, yakın çevresi, devrinin Mevlevî şeyh ve sanatkârları hakkında bilgiler vermesi dolayısıyla hem de 20. yüzyılda bir Mevlevî şeyhinin sosyal ve siyasi hadiselerle bakış açısını yansıtmaya dolayısıyla çok önemli bir kaynaktır.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, köklü bir Mevlevî geleneğinden gelen Hüseyin Azmî Dede ve oğulları, başında buldukları Mevlevîhanelerde şartlar ne kadar ağır ve zor olsa da daima Hz. Mevlânâ'dan al-

¹⁷ Mektupların metni için bkz. *Feridun Nafiz Uzluk'a Gönderilen Mevlevî Mektupları* (yay. haz. Yakup Şafak, Yusuf Öz), Konya 2007, s. 46, 158.

¹⁸ Sadettin Nuzhet Ergun, bu divanın şairin el yazısı ile kendi kütüphanesinde olduğunu haber verdiği halde Abdullah Uçman, muhtemelen kendi kaleminden hal tercümesinde geçen "eş'ârım bir divançe teşkil eder" cümlesinden dolayı şiirlerin bir araya getirilmediği sonucunu çıkarmıştır (Ergun 1943: II, 787; Uçman 1989: 53).

dıkları feyizle buldukları her yerde onun nurunu saçmışlar, şiir, musiki, hat, resim sanatlarında kendi verdikleri eserlerin yanı sıra yetiştirdikleri öğrencilerle de Türk sanat ve kültürüne çok önemli hizmetlerde bulunmuşlar, böylelikle yaşadıkları şehir ve dönemlerde Mevlvî kültürünün, dolayısıyla Türk kültürünün en önemli temsilcileri kabul edilmişlerdir.

Kaynaklar

- Ahmed Celeleddin, *Şiir Defteri*, Milli Ktp. FB. 424.
- Bursalı Mehmed Tahir (2000), *Osmanlı Müellifleri*, C.I, II, Ankara: Bizim Büro Yay.
- Erdemir, Avni (1999), *Anadolu Sahası Musikişinası Divan Şairleri*, Ankara: TÜSAV Yay.
- Ergun, Sadettin Nüzhet (1943), *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay.
- Ergun, Sadettin Nüzhet (1945), *Türk Şairleri*, C.I, İstanbul.
- Feridun Nafiz Uzluk'a Gönderilen Mevlvî Mektupları (yay. haz. Yakup Şafak, Yusuf Öz), Konya 2007.
- Galitekin, Ahmet Nezih (1993), "Şeyh Ahmed Celeleddin Baykara Dede Efendi (1853-1946)", *Yedi İklim*, C.5, S.41, 79-82.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1983), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yay.
- Hüseyin Vassaf 2006: V, 271)
- Hüseyin Vassaf (2006), *Sefine-i Evliya* (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul.
- İnal, Mahmut Kemal (1999), *Son Asır Türk Şairleri* (haz. Müjgan Cunbur), C.I, Ankara: AKMB Yay.
- Serin, Muhittin (1991), "Aziz Efendi", *DİA*, 4, İstanbul: TDV Yay.
- Tanrıkorur, Barihüda (2004), "Mısır Mevlevihanesi", *DİA*, 29, İstanbul: TDV Yay.
- Tuman, Nail (2991), *Tuhfe-i Nailî*, (Tıpkıbasımı Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz), Ankara: Bizim Büro Yay.
- Uçman, Abdullah (1989) "Ahmed Celeleddin Dede", *DİA*, 2, İstanbul: TDV Yay.
- Uzluk, Şehabettin (1989) "Galata Mevlevihanesi ve Şeyh Ahmed Celeleddin Baykara Dede Efendi", 3. *Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler)*, Konya, 297-300.
- Ünver, İsmail (1994), "Galata Mevlevihanesi Şeyhleri", *Osmanlı Araştırmaları*, C.XIV, 195-219.
- Ünver, Süheyl (1964), "Osmanlı İmparatorluğu Mevlevihaneleri ve Son Şeyhleri", *Mevlana Güldestesi*, Konya. 30-39.
- Üstek, Rüşdi (1963), "Celeleddin Dede Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul.